

Yazar/Author

Yusuf BUDAK*

Makale Adı/Article Name

Türkiye Selçuklularında Kalelerin Asayişini Sağlayan Askerî Birim Olarak Kûtvâl

Kotvâl as a Military Unit Providing Public Order in Turkish Seljuk fortresses

Öz

Türkiye Selçuklularında askerî teşkilatın alt birimlerinden biri olan kûtvâl merkeze bağlı eyaletlerde sü-başına bağlı olarak çalışan ve kendisine verilen kalelerin muhafazasından sorumlu olan kişidir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde askerî teşkilat içerisinde yerini alan kûtvâl genel anlamda kalelerde her türlü güvenlik işlerinden sorumlu olan en yetkili kişiydi. Bunun yanı sıra kûtvâl kalede bulunan halkın can ve mal güvenliğinden sorumlu olan kişidir. Başlıca görevleri de zikredilecek olunursa kûtvâl kaledeki erzak ve mühimmat ile ilgili gerekli tedbirleri alan ve bu hiyerarşi içerisinde vilayetlerdeki en üst askerî amiri olan sü-başına hesap veren kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kûtvâl kelimesinin etimolojik yapısını metin içerisinde irdeleyerek kelimenin aslının Sanskritçe mi yoksa Türkçe mi olduğu hususu üzerinde durduk. Kaleleri muhafaza eden kûtvâllerin başkaca isimlerle de anıldıklarını ve zamana, mekâna göre birtakım değişiklikler gösterdikleri görülmektedir. Bunların yanı sıra Türkiye Selçuklularında görev alan kûtvâllerin hangi kalelerde görev aldıklarına dair ayrıntıya metin içerisinde girmiş olduk. Türkiye Selçuklularında bir kaleye alınacak kûtvâl'in sahip olması gereken özellikler şu şekilde sıralanır; her şeyden önce adil olmalı, himayesinde çalışan kişilere hakkaniyetle davranması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Kûtvâl, Türkiye Selçukluları, Kale, Sü-başı.

ABSTRACT

One of the sub-units of the military organization in the Seljuk Seljuks of Turkey, the kûtvâl was a person who worked under the head of the sultan in the provinces under the center and was responsible for the protection of the castles assigned to him. The kotvâl, who took his place within the military organization in the Seljuk Empire of Turkey, was generally the most authorized person responsible for all kinds of security affairs in the castles. In addition, kûtvâl was the person responsible for the security of life and property of the people in the castle. In terms of his main duties, kotvâl was the person who took the necessary precautions regarding the provisions and ammunition in the fortress and was accountable to the su-bashi, the highest military superior in the provinces within this hierarchy. By examining the etymological structure of the word kotvâl in the text, we focused on whether the word is originally Sanskrit or Turkish. It is seen that the kotvâl who guarded the castles were also known by other names and that they showed some changes according to time and place. In addition to these, we have included details about the castles in which the kotvâl who served in the Seljuks of Turkey were stationed in the text. In the Seljuk Seljuks of Turkey, the qualities of a kotvâl to be recruited for a castle are listed as follows: first of all, he must be just, and he must treat the people working under him fairly.

Keywords: Kotvâl, Seljuks of Turkey, Castle, Su-bashi.

Extended Abstract

They influenced many civilizations in world history. In this respect, the greatest impact of the Turks on civilization was undoubtedly in the military field. Many military organizations, whose effects have survived to the present day, have left great followers to the world civilization. As a matter of fact, concepts such as military order (decimal system, corporal, captain, major) are still used today. These concepts exist not only in our country, but also in many world states. In this respect, Turks have influenced many states and societies in terms of their military organization until today. Therefore, we can list these influences from military war strategies to the names of equipment. In fact, the fact that the Turks had an army-nation mentality and were always ready for war did not lead to such military results. Paying attention to this aspect of the Turks in the study may also include discussions on the origin of the collection. In fact, it is possible that this nation, which has an influence on many issues, can be taken hand in hand in this way in the holy struggle. Based on these general explanations, our study has been to deal with the castle guards, one of the provincial extensions of the military unit in the Turkish Seljuk State. In the military system, especially in the provinces connected to the center, there are military units called kotwāl, which are attached to the highest rank at the water heads. Necessary explanations have been made by taking into account the etymological structure in our working environment.

It has been a military term used in many Turkish states other than the Turkish Seljuk State, albeit with different names. This concept, this military term, was used with a meaning close to this meaning in the Seljuks of Turkey with some differences. In our study, we have discussed in detail that the kotwāl were the highest ranking people in the fortresses where they were assigned and the qualifications that the people who came to this position should have. As a matter of fact, it was stated that the people who came to this position formed an important character in the eyes of the state, represented this character in the best way and gained the trust of the people there, and that they should treat this situation well. People and those who work under their auspices with justice.

In the Turkish Seljuk State, the kotwāl, who were in charge of the protection of fortresses, should not exert any pressure on the people living in the region where they were located and should use the authority allocated to them by the state. In this respect, they also serve as the representative of justice in the region. Kotwāl are obliged to fulfill their duties in the best way possible without causing any injustice or lawlessness. However, if there was a complaint against them, the matter would be taken to the heads of the provinces, who were the highest authority, and from there the necessary information about the situation would be transmitted to the capital. The guards serving in the Guardians of the kotwāl were not allowed to go out without permission. Even if they had to go out, they could not do so without permission from the holy place. Otherwise, the necessary penalties would be imposed on them. Thus, castles prioritize the security of the castle and do not allow any negligence. Likewise, entrances to the castle would also be subject to permission and there would be no arbitrary situations.

In addition to these duties, the kotwāl also had duties such as the provision or protection of many supplies, military equipment and similar materials in the castle. Indeed, in the event of a war, the supplies and equipment in the castle are the most important elements that increase the castle's defense power. With these developments, administrations had to constantly monitor and control food and military equipment. As a matter of fact, it is the most important military strategy that extends the defense power of the castles over a long period of time and prevents the fall of the castle in this sense. In this study, Hasan b. 'Abd al-Mu'min al-Khōyī's *Kavâ'idü'r-Resâ'il wa Ferâ'idü'l-Fezâ'il*, which includes the titles of people or state officials who served in the military organization in the Turkish Seljuks, is discussed in detail. As a matter of fact, in this study, the author provides detailed information on the characteristics that people who come to the state office should have and how the scribes should address them. In the study, how to address which state officials and how to address them are given as templates and examples. Accordingly, the titles of the rulers who guarded the castles and how the scribes should address them are analyzed in detail.

Giriş

Tarih boyunca milletler dünya medeniyetinde pek çok farklı alanda varlık göstermişlerdir. Bu anlamda Türkler tarihî devirler boyunca medeniyete kazandırdıkları ve başka milletleri en çok etkiledikleri alan hiç kuşkusuz askerî yönde olmuştur. Nitekim bu söylemi destekleyecek kanıt ise Türklerin tarih boyunca elde ettikleri siyasî ve askerî başarılar gösterilebilir. Türkler bu alanda elde ettikleri başarılar, askerî sisteme olan katkıları ile beraber uyguladıkları stratejiler ve kullandıkları askerî malzemeler bu ifadeleri destekler mahiyettedir (Göksu, 2018: 1). İslam tarihinde Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere dört büyük İslâm devletinin varlığı kabul edilmektedir. Bunun dışında Türk tarihinde de esasen dört büyük Türk imparatorluğunun varlığı gösterilir ki bunları şöyle zikredebiliriz: Hun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu şeklinde bir sınıflama yapılabilir. Bu tespitten anlaşılacağı üzere gerek İslam tarihi açısından gerekse Türk tarihi açısından ele alındığında zikrettiğimiz bu devletler İslâm ve Türk tarihleri açısından pek çok yönüyle derin etkiler bırakmışlardır (Köymen, 2021: 16-17). Nitekim Anadolu da Türklerin yer edinmeleri ve buraları vatan toprakları haline getirmeleri dünya tarihine etkilerinin en büyük işaretlerinden sayılır (Sevim, 2020: 30). Dünya milletlerini askerî anlamda tesiri altına almaları Türkler'in bu anlamda ki en önemli etkileri kuşkusuz Mete'nin orduyu onluk sisteme göre tanzim etmesidir. Bu anlamda Mete, orduyu 10'lu, 100'lü, 1000'li, 10.000'lere ayırarak düzenli bir ordu sistemi oluşturmuştur. Hâlihazırda günümüzde pek çok devletin kullandığı sırasıyla onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi temel askerî terimler Mete döneminden günümüze ulaşan terimlerdir. Bu örnek gibi pek çok örnek sıralanabilir (Kafesoğlu, 1988: 282-283). Bunun dışında Türklerin İslâm'a girişi sırasında bilhassa onların askerlik ve savaşçı özellikleri dikkate alınmıştır. Öyleki Türklerin bu özellikleri Arap yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerde açıkça kendini göstermektedir. Bu konuda eser kaleme alan el-Câhiz, Türklerin savaşçılık konusundaki başarılarından bahsettiği *Fezâlü'l-Etrâk* (Câhiz, 1988: 67) anlatmak istediğimiz meseleyi destekler mahiyettedir. Türklerin askerî yönlerinin öne çıkmış olmaları ve genel anlamda bunu sistemize ettiklerini görmekteyiz. Nitekim çalışmamız, Türklerin askerî teşkilatlarında yer alan ve daha çok sınır bölgelerinde güvenliğin sağlanmasından sorumlu bir görevli olarak kûtvâlın görev ve sorumluluklarından oluşmaktadır.

Genel anlamda gerek İslâm devletlerinde gerekse Türklerde kavram olarak kullanılan kale muhafızı diğer bir adıyla kûtvâl tarih boyunca kullanılmış askerî bir kavramdır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde de askerî bir terim olarak kûtvâl kullanılmıştır. Özellikle kalelerin muhafazasını sağlayan eyaletlerde sü-başına bağlı askerî hiyerarşi içerisinde dolaylı olarak başkente bağlı bulunarak sınır şehirlerinde önemli bir askeri yapıyı oluşturur. Kûtvâl, dizdâr veya kale muhafızı gibi isimler ile anılan bu kişiler bilhassa sınır bölgelerindeki kalelerde önemli görevler üstlenmişlerdir. Kalelerin savunması, asayiş, güvenliği, erzak sorunları ve iaşeyi temin gibi pek çok meseleyi üstlenen bu kişiler Türkiye Selçuklularında önemli bir görevi yerine getirmişlerdir (Gök, 2013: 446). Kalede erzak çok önemli bir durumu oluştururdu. Bu nedenle bu konu tarih boyunca kaleler de çok önemli bir meseleydi. Buna örnek verecek olursak Taberek Kalesi kûtvâli Ömer b. Ali kalede iaşenin çok olması nedeniyle kibirlenmiş ve malının çok olması nedeniyle İldeniz'in kendisine gönderdiği emirleri, fermanları görmezden gelerek gevşeklik göstermiştir. Esasen ondan gelen fermanlara uymak istemeyecektir. Ancak daha sonra bu davranışının karşılığını alacak İldeniz kendisini bir zaman sonra tutuklayarak hapse atacaktır (Mirhand, 2015: 242).

Sonraki dönemlerde özellikle Anadolu'da Moğolların tesirinin arttığı dönemlerde ekonominin koruyucu unsurlarından biri olarak kûtvâl gösterilmektedir. Bu minvalde Erzurum-Tebriz yolu üzerinde Çoban Köprüsü'nde olduğu gibi her konaklama yeri bir kûtvâlin emrindeki polis bölüğü tarafından korunmaktaydı. Bu nedenle tüccarlar güvenliklerini sağlamaları koşulu ile bu kimselere para ödemekteydiler (Cahen, 1979 315).

Türkiye Selçuklularında kalelerin muhafazasını gerçekleştiren kûtvâllerin kaleye ait bakım ve onarım çalışmalarında yerine getirerek gerekli pek çok güvenlik tedbirini alan kişidir. Himayesinde çalışan kişilere ve kalede bulunan insanlara hakkaniyetle muamelede bulunarak adaleti ve huzuru tesis etmek gibi vazifeleri de bulunur. Böyle bir eylemde bulunması sorumlulukları arasında yer alır (Höyî, 2018: 153).

1. Kûtvâl Kelimesinin Etimolojik Yapısı:

Sanskritçe bir isim olan Kûtvâl¹, kôt (kale) ve bekçi, vâlâ (muhafız) (Kanar, 1998, 503; Tüzmeç, 2021: 125) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluştuğu (İzgi, 2002: 503), ifade edilir. Öte kelimenin Moğolca “keptevul” (muhafız, gözetici) kelimesinden gelmiş olması ve mezkûr kelimenin Türkçe olma ihtimalinin yüksek olmasını sağlıyor (Höyî, 2018: 92). Kûtvâl kelimesi Ortaçağ süresince pek çok Müslüman coğrafyada kullanılmıştır. İlk olarak Hindistan da kullanılan kavram daha sonraları Orta Asya ve İran gibi sahalarda da görülmeye başlanmıştır. Bunu takip eden dönemlerde bu kelime daha da batıya kayarak İran körfezinde, Irak sahasında kullanıldığı görülmektedir (İzgi, 2002: 503). Kûtvâl Kelimesinin genel manadaki yapısı hakkında gerçekleştirilen bu tanımlamaların yanı sıra Türkiye Selçuklularında hangi kelimeler ile karşımıza çıktığı ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Türkiye Selçuklularında kûtvâl (kütüvâl)² kale kumandanı (Beyhakî, 2022: 7) anlamına gelir ve pek çok kaynakta “kotvâl” (Kaymaz, 2014: 81; Koca, 2006: 220) “kûtvâl”, “dizdâr”, “kaledâr” gibi isimler ile zikredilir (Göksu, 2018: 268-269). *Kavâ'idü'r-Resâ'il ve Ferâ'idü'l-Fezâ'il* isimli eserde “ümerâ-yı sipâh” yani “subaşılardan” hemen akabinde “ulu”, “kutluğ”, “bilge/bilgâ”, “kûtvâl beg” gibi unvanlar ile yer almıştır (Höyî, 2018: 53; Göksu, 2018: 387).

2. Türkiye Selçuklularında Kalelerin Asayişini Sağlayan Askerî Birim Olarak Kûtvâl

Türk devlet teşkilatında askerî yapılanma kuşkusuz tarihimizin en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir şema olarak bu teşkilat ele alınacak olunursa merkez-taşra teşkilatı içerisinde kûtvâl, “kale komutanı” (Anonim Selçuknâme, 2014: 77) taşra teşkilatı içerisinde yer alır. Bu yönü ile bu askerî birim merkezden uzak ya da uç sınırlarda kalelerin güvenliğini sağlamak ile vazifeli oldukları ifade edilebilir. Bu minvalde Türkiye Selçuklularında merkezden uzak taşrada bulunan vilâyetlerde askerî birimin en üst yetkili amiri “ser-leşker” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ser-leşkerler vilâyetlerde asayişini temin ile görevlidirler. Bu askerî sınıfın emrinde ise sü-başlıları onların emrinde ise kale kûtvâli (muhafız) bulunurdu. Kûtvâlin himayesinde ise “hâris”, “durc-dâr” veya “dizdâr” ismi verilen görevli kişiler bulunurdu. Ayrıca kûtvâlin güvenilir kişiler arasından seçilmesi çok önemli olması nedeniyle bu kişilerin seçilmesi hususunda gerekli ihtimam gösterilirdi. Selçuklu devrinde kaleme alınan inşâ kitabında yer alan bilgilere göre kûtvâl

¹ Hindistan'da hâkimiyet icra eden İslâm ülkelerinde şehirlerde veya şehirden uzak bölgelerde güvenlikten sorumlu askerî bir görevlidir (İzgi, 2002: 503).

² Hintçe menşeli bir kelime olmasından kaynaklı olarak kale muhafızı, kale kumandanı anlamlarına gelmekle beraber, farklı kaynaklarda dizdâr ve kaledâr gibi kullanımların kûtvâl kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir (Mîrhând, 2015: 111).

“uluğ, kutluğ, bilge, kûtvâl bey (Koca, 2006: 220), emîr-i sipehsâlâr-ı kebîr, melikü'l-müstahfizîn” gibi unvanlar almıştır (Hôyî, 2018: 92).

Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî tarafından kaleme alınan *Gunyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib* isimli eserinde kâtipleri hem yetiştirmek hem de onlara gerekli olan yazışma adabını öğretmek amacıyla ele aldığı yazıda kûtvâle yapılacak hitabı şöyle açıklamıştır:

“Ordu kumandanı olan emir (emir-i sipehsâlâr), emirlerin ve büyüklerin efendisi, liyakatleri ve övünçleri kapsayan, muhafızların meliki, dinin falanı, İslâm'ın kahramanı, hazretin aslanı, meliklerin ve sultanların güvendiği, uluğ, kutluğ, bilge kûtvâl bey, âli meclisinin ikbalinin kuralları kuvvetli olsun ve iyi günleri sürekli olsun, Allah'ın lütfuyla!” (Hôyî, 2018: 123).

Türkiye Selçukluları ile ilgili resmî vesikaları ve menşûrları derleyen Osman Turan bu konuda önemli bir çalışma gerçekleştirmiştir. Müellifin çalışmasında bilhassa çalışmamızı ilgilendiren zeâmet menşûrları başlığı altında on dokuzuncu menşûru eserine almıştır. Bu menşûrlar arasında altıncı sıradaki menşûrda sınır bölgelerinde bir belde ile birlikte bir kalenin sübaşılığının görevlendirilmesi hususu belirtilerek olası bir sefere hazır edilmeleri bunun yanında gerekli asker ve tedarikiyle hazırda bulundurulması istenmiştir. Mezkûr menşûr da bahsi geçen kaleye nitelikli (akıllı ve ihtiyatlı) bir kûtvâl vazifelendirilmesi ve bunun yanı sıra kale muhafazasını yerine getiren kişilerin maaşlarının, masraflarının karşılanmasını belirterek bu konu hakkında herhangi bir ihmale imkân verilmemesi emredilmiştir (Turan, 2014: 13).

Genel anlamda kûtvâl, Türkiye Selçuklularında konumu itibariyle rahat hareket edebilen, kendisine tevdi edilen görevi layıkıyla yerine getiren kişidir. Bu anlamda kûtvâl bölge halkının hem güvenini hem de saygısını kazanmaya gayret eden kişi olmalıdır. Kûtvâl görevi icabı bölge ahalisinin güvenliğini sağlamak ile beraber bölgede asayiş ve düzeni sağlamak ile de mükelleftir. Bu minvalde konu ele alınacak olursa kûtvâl aynı zamanda kale de bulunan zahireler ile cephaneyi muhafaza etmeli ve bu anlamda gerekli bütün tedbirleri almalıdır. Kaleye ait bakım ve onarım çalışmalarını gerçekleştirerek gerekli güvenlik tedbirlerini almalıdır. Kale de görevli bulunan muhafızlar, nöbetçi ve diğer görevlilerin alacakları maaşların taksimi, dağıtımı kûtvâl tarafından adilce bir yaklaşımla ele alınmalı ki görev de bulunan kişilerin bu anlamda huzuru ve rahatlığı sağlanmış olsun. Nitekim bu görevleri yerine getiren kûtvâl, kendi tasarrufuna alabileceği bir 'ıktâ olabilir ki bu şekilde hizmete devam edebilsin (Hôyî, 2018: 153). Bunların yanı sıra şehirlerde (buradaki kasıt kalelerdir) emniyetten sorumlu işlerin başı olmasının yanı sıra emniyet müdürü görevi görmektedir. Şehrin güvenliği sağlamanın yanında içki içilmesini yasaklayıp bazı hayvanların kesimi ile ilgili gerekli tedbirleri alma görevi de vardır (Pelsaert, 2022: 84).

2. 1. Konya'ya Kûtvâl Tayin Edilmesi

“Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar” isimli eserin otuz ikinci vesika metninde yer alan konu Konya'ya kûtvâl tayin edilmesi ile ilgilidir (Hôyî, 2018: 153). Vesikada ismi geçmeyen bu kişinin Konya kalesine kûtvâl olarak tayin edilişi ve kişisel meziyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Sonrasında kalenin korunması ile ilgili kısmen görev tanımlaması yapılarak kendisine görev alanı ile ilgili olarak ayrıntılı bir tanımlama söz konusudur. Bahsi geçen kûtvâlin kalenin muhafazası ile beraber orada yer alan evlerin, anbarların, iaşe ve silahların kaydedilmesi gerektiği bunun yanı sıra kale de bulunan halkın gerek güvenlik gerekse yaşamsal refahını koruması gerektiği belirtilmiştir. Bilhassa kalede asayişin temin noktasında kendisine önemli sorumluluklar yüklendiği ve bu huzuru bozacak kişilerin gerektiği şekilde cezalandırılması, kaleye girişlerde kişilerin izinsiz hiçbir şekilde alınmaması hususu ayrıntılı olarak kesin bir şekilde belirtilmiştir. Aynı zamanda kûtvâlin kale kapıları ve burçlarında muhafızların bulundurulması ve bu kişilerin düzenli olarak kontrol edilmesi herhangi bir zorunluluk olmadıkça kaleden çıkmamaları bahsi

geçen bu vesikada belirtilmiştir. Öte yandan kûtvâl bu şekilde davranarak orada bulunan halkın kendisinin bu eylemlerinden memnun kalmalarını sağlaması tavsiye edilmiştir. Vesika bu yönüyle kûtvâlin görev tanımı ve kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu ifadelerin ardından kûtvâl olarak tayin edilen kişinin maaş koşulları belirtildikten sonra bölge ileri gelenleri: emîr, hadım, naip, memur vs. tanınması emredilmiştir. Genel olarak kûtvâl askeri kökenli olması gerekliliği söz konusuysa bu vesikada görev alan kişinin herhangi bir unvanı kullanılmamıştır (Turan, 2014: 32-33).

Türkiye Selçuklularında önemli sayılabilecek fevkalade durumlarda ya da felaket, musibet gibi vakalarda halkın faydasına olabilecek ve âdeta bir güven merkezi olarak halkın sığınma yeri olarak iyi korunmuş mekânların, muhafazası sağlam olan kalelerin tercih etmesi gibi alternatifler son derece önemlidir.

“Yüce, sağlam ve muzaffer bir kumandan olan emir, emirlerin ve uluların büyüğü, muhafızların efendisi, dinin falanı, İslâm’ın ve Müslümanların yıldızı, muazzam hazretin güvendiği, meliklerin ve sultanların itibar ettiği, uluğ, hass kûtvâl bey Falan (görevlendirilen şahsın ismi) - Allah onun kuvvetini sürekli kılsın- zekâsının üstünlüğü ve tedbirinin isabetiyle ileri gelenlerin arasında meşhur ve bu devran içinde vasıflanmış durumda olduğu için Memâlik-i Mahrûs’un önemli mekânlarından olan Falan kalenin -Allah orayı hıfzetsin- kûtvâlliği emanet olarak ona havale edilmiştir” (Höyî, 2018: 152).

Kûtvâlin tayin edilmesi ile ilgili olarak haiz olması gereken özellikler neler olması gerektiği ve bu görevin kapsamı ele alınacak olunursa bu kişilerin güvenilir ve adaleti sağlayabilecek vasıflara sahip olması gerektiğidir. Gerek kendileri gerekse de himayelerinde bulunan kişilere adalet ile davranmalıdırlar (Höyî, 2018: 153).

Kûtvâl genel olarak belirli kriterlere göre belirlenir ve onların haiz olması gereken özellikler muhtelif eserlerde belirtilmiştir. Yeterli liyakat ve sadakata malik olması gereken bu muhafızlar toplumun benimsediği ve güvenilir kişiler arasından seçilirlerdi. Nitekim İbnî Bîbî kûtvâlden bahsederken onun bu yönüne dikkat çekmektedir (İbn Bîbî, 1993: 205). Bu perspektifte Hasan b. Abdülmü’min el-Höyî tarafından kaleme alınan *Kavâ'idü'r-Resâ'il ve Ferâ'idü'l-Fezâ'il* isimli eserinde farklı sınıflara bağlı kişilere yazılması icap eden mektuplarda nasıl hitap edileceğine yönelik katiplere örnek olması için belirli şablonlar da örnekleme yoluna gidilmiştir. Bu yazışmaların devrin devlet erkânına hitap noktasında yol gösterici olması amaçlanmıştır. Bu minvalde müellif *Kavâ'idü'r-Resâ'il* isimli eserinde mektuplarda hitap edeceği kişileri şu şekilde sıralamıştır: “sultan ve eşi hatun, melikler, vezirler, atabeyler, saltanat nâibleri, ordu kumandanları, hâcib, emîr-i meclis, emîr-i silah, emîr-i âhûr, emîr-i devât, emîr-i sayd, emîr-i alem, çaşnigir, elçi, tercüman ve hazinedâr”ı sırasıyla sıraladıktan sonra, Selçuklu dîvânına bağlı makamları da şöyle zikretmiştir; “müşrif, nâzir, tuğrâcı, müteveli (evkaf nazırı) ve emîr-i dâd”dır. Bunu müteakiben asker kişileri sıralarken Türk unvanları tanımlarda önemli bir yer işgal eder. Müellif, askerî emirlere “uluğ, alp, hass, uğurlu sü-başı bey” Uclarda bulunan emirlere “sipehbüd-i Diyâr-ı Uc”; gibi ifadeler kullanılırken konumuz ile alakalı kale muhafızlarına “kutluğ, bilge, hass kûtvâl bey” şeklinde birtakım ifadeler kullanıldığı görülmektedir (Höyî, 2018: 53).

3. Türkiye Selçuklularında Kûtvâllerin Görev Aldığı Kaleler

Selçuklu Türkiye’sinde kûtvâllerin görev aldığı yerleri şöyle sıralayabiliriz: Kayseri, Sinop (Yınanç, 2014: 30), Hançin (İbn Bîbî, 1993: 185), Kançin, Merzuban (İbn Bîbî, 1993: 205), Raban (İbn Bîbî, 1993: 213), Tell-Bâşir, Malatya’da bulunan Mişar kalesi, Kâhta, Çemişgezek, Kilikya bölgesinde bulunan yaklaşık 30 kadar kale (İbn Bîbî, 1993: 353), Antalya bölgesinin sü-başısı

(serleşker) Atabek Emir Mübarizeddin Ertokuş, Akdeniz sahilinde yer alan Magfa, Aydos, Andusanc, Silifke ve Anamur’unda yer aldığı yaklaşık 40 kale (müellif hepsini de zikredebildiğini ancak okuyucuyu sıkıması için kısa kestiğini belirtiyor) (İbn Bîbî, 1993: 354), Ahlat, Alanya (Aksarayî, 2000, 53), Bitlis, Van, Vastan, Adilcevaz da bulunan kaleler (İbn Bîbî, 1993: 426), Erzurum, ve Erzincan, Harput (Cahen, 2000: 271), Urfa, Rakka, Âmid ve Âmid’e Süveyda (Siverek), Arkanin (Ergani), Akil, Semaniye, Çermük, Luluva (Ulukışla), Kögonya, Antalya, Niğde ve Konya kaleleri (Göksu, 2018: 270).

4. Kûtvâllerin Görevleri ve Sahip Olmaları Gereken Özellikler

el-Hôyi tarafından kaleme alınan *Kavâ'idü'r-Resâ'il*'de, İbn Bîbî'nin *el-Evamirü'l-Ala'iy*e isimli eserinde ve başkaca kaynaklarda yaptığımız araştırmalara göre kûtvâllerin sahip olmaları gereken özellikler ve görevleri şu başlıklar içinde değerlendirmek doğru olacaktır:

Kûtvâller, kale ve etrafını muhafaza ederek gerekli savunma tedbirleri almalıdır. Evler, anbarlar, zahireler, zeredhâne ve silahların tanzim etmek. Kalenin muhafazasını yapan kişileri kapı ve burçlarda bulundurarak güvenlik önleminde hataya sebebiyet vermemek ile beraber bahse konu olan kişilerin ihtiyaç olmadan dışarı çıkmalarının önüne geçmek. Kale içerisinde bulunan halkın konumunu önemseyerek onların refahına çalışmak. Taşkınlık çıkaran kişilere gereken cezayı vermek. Devlet erkânından birinin kaleye gelmesi halinde kendisini karşılamak. Kaleye girişlerde kişilerin izin kağıtlarının yanlarında olmasını denetlemek aksi halde kişileri içeri almamak. Kaleye giriş çıkışlarda gerekli kontrollerin yapılmasını sağlamak. Kale de görevli bulunan kişilere gerekli hoşgörüyü sağlamak. Kale görevlilerine alacakları maaşlar konusunda gerekli tedbirleri almak (İbn Bîbî, 1993: 205; Göksu, 2018: 271-273).

Yukarıda mezkûr görevleri verilen kûtvâllerin bu görevlerine karşılık 'ıktâ aldıkları kendi geçimlerini bu şekilde sağladıkları görülmektedir. Vazifeli oldukları bölge de bulunan sü-başısına bağlı oldukları kaynaklarda rastlanır. Görevinde ihmalkâr davranan kûtvâllerin ağır şekilde cezalandırıldıkları görülmektedir (Göksu, 2018: 273). Eyaletlerde bulunan merkezi idarenin bazı şubeleri bulunurdu. Genel anlamda seferlerden hemen sonra başkentten mülk ve orada bulunan halkı yazmak amacıyla bir nevi nüfusun tespiti için kâtipler gönderilirdi. Bundaki amacın vergi ile ilgili ayrıntılı bir mali tablo oluşturabilmektir. Her ne kadar kûtvâllerin görev tanımı ile ilgili bilgi verirken adaletli ve halka hoşgörülü olması şeklinde beyanlarda bulunmuş olsak da zamanla bunun suistimale uğradığı olmuştur. Örneğin Ahlat'a savaştan hemen sonra başkentten memurlar gelerek kale komutanlarını görevden aldılar baskı altında olan çiftçiler ancak bu şekilde yerlerine döndüler. Buradan anlaşılacağı üzere burada bulunan kale komutanları feodallerin menfaatlerini müdafaa ederek genel manada ahaliye zulmetmişlerdir (Gordlevskiy, 2019: 232).

Kalelerin muhafazasını gerçekleştirmekle görevli olan kûtvâllerin Türkiye Selçuklularında hangi hitaplar ile kendilerine hitap edileceği ve kâtiplerin kendileri ile ilgili hitaplarında kullanılacağı şablonlar, örnekler ayrıntılı bir şekilde yukarıda ki ele aldık. Bu yönüyle askeri teşkilatın diğer devlet erkânı ile irtibatı noktasında önemli bir durum oluştur. Nitekim bu durum devlet memurlarına nasıl hitap edileceği açısından çok önemli bir konuyu oluşturur (Hôyi, 2018: 53).

Sonuç

Türk devlet teşkilatında askerî sistem ülkenin en temel yapısını oluştururdu. Genel anlamda Türkler asker millet anlayışına sahipti. Bu durum beraberinde askerî yapılanmanın Türklerde diğer milletlerden daha fazla bir öneme sahip olduğunu gösterir. Nitekim askerî teşkilat noktasında Türkler birçok devleti etkilemiştir. Günümüzde kullanılan pek çok askerî kavramın, sistemin Türk ordu sisteminin temel unsurlarına dayandığı görülmektedir. Türk askerî sistem

içerisinde pek çok yapılanma söz konusudur. Bu nedenle bu unsurlar içerisinde bir birim olan kûtvâlin görev ve sorumlulukları gibi bazı ayrıntıları işledik. Bu çalışmamızda Türkiye Selçuklularında kalelerin güvenliğini, muhafazasını gerçekleştiren kişiler olarak kûtvâlin ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Kûtvâl kelimesi kökeni itibarıyla Hintçe olarak görünse de esasen kelimenin Türkçe olduğu kanaati biz de hâsıl olmuştur. Kûtvâl kelimesinin eşdeğeri olarak başlıca kullanılan kelimeler dizdâr, kutluğ, bilge, hass kûtvâl gibi anlamlara gelen kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. İnceleme gerçekleştirdiğimiz pek çok kaynakta kûtvâlin sahip olması gereken özellikler hakkında pek çok ayrıntıya dikkat çekilmiştir. Bu sebeple özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nde görev yapacak olan kûtvâlin yani kale muhafızının kalede bulunan insanları yönetebilecek kabiliyet ve istidada sahip olması gerektiği ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle kûtvâl kaledeki en basit meseleden en önemli meseleye kadar pek çok ayrıntıya vakıf olabilen ve bunları yerinde makul hareketler ile yönetebilen kişiye denir. Himayesinde bulunan kişilerin adaletle yönetilmesi kaleye giriş çıkışlarının mutlak suretle bir izne tabi olması keyfiyete kesinlikle müsaade, müsamaha gösterilmemesi gerekir. Kalede görevli personelin ya da burçlarda muhafaza işlemini gerçekleştiren askeri personelin mazeretsiz ya da keyfi hiçbir şekilde kaleyi terk etmemesi bu anlamda personelin pek çok işini denetleyebilmesidir. Korunaklı ve güvenli alanlar olması hasebiyle kaleler bu dayanıklılığı sağlayacak gerekli tedbirlerin alınması yani erzak mühimmat ve benzeri ihtiyaçları tedbirleri yerinde ve zamanında müdahaleler ile kalenin güvenliğini ve sürekliliğini sağlayan kişidir. Genel anlamda görev tanımı yapılan kûtvâller bölgede ve kalede bulunan eşhasın rızasını kazanması gerekir. Nitekim yönetilen halk kendisini yöneten kişinin bu niteliklere haiz olması gerektiğini düşünür. Bu nedenle bu kişiler devlet erkânına layık kişiler arasından seçilirdi. Kendilerine verilen görevi layıkıyla yapmak gibi mükellefiyeti olan bu kişiler genel anlamda hem devlete hem de himayesinde bulunan halka karşı sorumlulukları vardır. Bu anlamda görev bilinci ile hareket eden kale muhafızları pek çok dengeyi gözeterek hareket ederlerdi. el-Hôyî tarafından kaleme alınan *Kavâ'idü'r-Resâ'il ve Ferâ'idü'l-Fezâ'il* isimli eserinde görev tanımı ve sahip olması gereken özellikler ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Devlet erkânına mensup olan kişilerin nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği hususu ifade edilmiş ve bu minvalde kûtvâlin de nasıl bir hitaba maruz kalacağı belirtilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti tarafından kalelere çok sayıda kale muhafızı gönderilmiştir. Kalelere gönderilen ya da bölge halkından seçilen bu kişiler kendi görev mahallin de ve kendisine çizilmiş görev tanımına istinaden sorumluluğu üstlenmiştir. Çalışmamızda pek çok şehre kûtvâl tayini yapıldığı ve bunların sahip olması gereken özellikler ile ilgili bilgileri bize aktaran İbn Bîbî, el-Hôyî gibi çağın en önemli müelliflerinden istifade ettik.

Kaynakça

- Aksarayî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Beyhakî, H. (2010). *Târih-i Beyhakî*, (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (1. Baskı). E Yayınları.
- Cahen, C. (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (4. Baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- el-Cahiz, B. (1967). *Hilâfet Ordusunun Menkibeleri ve Türklerin Faziletleri*, (1. Baskı). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- el-Hôyî, A. (2018). *Selçuklu İnşâ Sanatı*, (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gordlevskiy, V. A. (2019). *Küçük Asya'da Selçuklular*, (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gök, H. İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, (1. Baskı). Türk Tarih

Kurumu Yayınları.

- Gök, H. İ. ve Coşguner, F. (2014). *Anonim Selçukname*, (1. Baskı). Atıf Yayınları.
- Göksu, E. *Türkiye Selçuklularında Ordu*, (2018). (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Bîbî. (1993). *el-Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Alâ'îye (Selçuk Name I)*, (1. Baskı). T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İzgi, C. (2002). Kûtvâl, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 26, ss. 503-504). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*, (6. Baskı). Ötüken Yayınları.
- Kanar, M. (1988). *Farsça-Türkçe Büyük Sözlük*, Birim Yayıncılık.
- Kaymaz, N. (2014). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2006). Türkiye Selçuklularında Ordu ve Askerî Kültür, A. Y. Ocak (Ed.) *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, (1. Baskı, s.215-227), T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köymen, M. A. (2021). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri I. Cilt*, (6. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mîrhând, (2015). *Ravzatu's-Safâ, (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pelsaert, F. (2022). *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı*, (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2020). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, (5. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2014). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tüzmeç, S. (2021). *İbn Bîbî'nin El-Evâmirü'l-Alâ'îyye Fi'l-Umuri'l-Alâ'îyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî İstılâh ve Unvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yinanç, M. H. (2014). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri II. Cilt*, (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.